
RECENZJE

Towards a New Catholic Church in Advanced Modernity: Transformations, Visions, Tensions, red. S. Hellemans, J. Wissink, Zürich–Berlin 2012, ss. 280, Tilburg Theological Studies, t. 5.

Niewiele jest tematów, o których można pisać z ponadprzeciętną lekkością czy swobodną beztróską. Do tej grupy z pewnością nie należy problematyka eklezjologiczna – skoro bowiem Kościół jest rzeczywistością teandryczną, już ze swej natury wymaga złożonych wyjaśnień. Dodatkową trudnością jest procesualny charakter jego ludzkiego komponentu: Kościół jest ciągle w dynamice, bo człowiek się zmienia – wraz z jego postrzeganiem rzeczywistości, hierarchizowanymi wartościami, a w konsekwencji – także dokonywanymi wyborami. Stąd uczciwa i szczerza odpowiedź na pytanie o Kościół, zawsze domaga się akompaniamentu pytań o człowieka, o epokę i przestrzeń jego funkcjonowania.

Recenzowana pozycja jest taką próbą zmierzenia się z pytaniami o Kościół, jego terażniejszość i przyszłość, która w dużym stopniu bierze pod uwagę socjologiczne uwarunkowania. *Towards a New Catholic Church in Advanced Modernity. Transformations, Visions, Tensions* jest zbiorem jedenastu angielskojęzycznych artykułów, oddanych czytelnikowi staraniem niemieckiego wydawnictwa LIT Verlag, w piątym woluminie serii „Tilburg Theological Studies”. Zasadniczy trzon publikacji przygotowali filozofowie, socjologowie i teologowie związani z holenderskim Uniwersytetem w Tilburgu, przy wsparciu ze strony dwóch wykładowców Heythrop College, będącego częścią Uniwersytetu w Londynie. Badacze ci, mało znani (o ile w ogóle) w polskim środowisku teologicznym, przy uwzględnieniu historii i doświadczenia własnych narodowych wspólnot, kreślą ewolucję, którą przeszedł i przechodzi Kościół katolicki w Europie Zachodniej. Sugerują oni także możliwe kierunki i perspektywy jego rozwoju wraz z konsekwencjami dla społeczności świeckiej i kościelnej.

Celem publikacji jest opis Kościoła w zachodniej części Europy, który ciągle się zmienia (*Church-in-the-making*) przez nową pozycję w społeczeństwie oraz nowy sposób funkcjonowania w przestrzeni wewnątrzkościelnej. Na przełomową datę procesu kościelnej reorientacji jest wybrany rok 1960, ponieważ wydarzenia dwóch następujących po nim dekad okazały się symptomami zakończenia pewnej ery funkcjonowania Kościoła w epoce nowoczesności, a jednocześnie wejścia w jej kolejną, zaawansowaną fazę (*advanced/late/liquid modernity*), określaną mianem późnej lub płynnej nowoczesności. Co ważne, autorzy poszczególnych dysertacji chcą dokonać opisu kościelnej rzeczywistości w sposób kompleksowy, wykraczając poza fragmentaryczne ujęcia i unikając przyjęcia ideologicznych czy stereotypowych poglądów. Przyjęte metody pracy nad tematem pozostają w metodologicznej zbieżności z perspektywą badawczą, charakterystyczną dla poszczególnych dziedzin.

Oprócz kilkustronicowego wstępu (s. 7-16), prezentującego skrótowo całość publikacji, struktura omawianej pozycji obejmuje dwie – w przybliżeniu – proporcjonalne objętościowo części. Pierwsza z nich, zatytułowana *Projecting the New Church* (s. 19-176), składa się z sześciu artykułów. W ogólnym zarysie przybliżają one krzyżowanie się dróg społeczeństwa oraz Kościoła katolickiego w ostatnim półwieczu, a także kościelny sposób formowania odpowiedzi na zachodzące zmiany. Nakreślona perspektywa widzenia Kościoła zawiera przede wszystkim socjologiczne i pastoralne akcenty, w mniejszym zaś stopniu – filozoficzne i teologiczne.

Pierwszą z części otwiera praca holenderskiego socjologa religii Stafa Hellemansa pt. *Tracking the New Shape of the Catholic Church in the West* (s. 19-50). Tekst jest próbą nakreślenia możliwych scenariuszy rozwoju Kościoła w Europie Zachodniej, zarówno opierając się na analizie historycznych struktur, form i sposobów funkcjonowania Kościoła, jak i tych obserwowanych dzisiaj. Artykuł składa się z trzech modułów: (I) teoretycznych założeń, w świetle których Kościół ukazany jest jako dynamiczna część zmieniającego się społeczeństwa; (II) przedstawienia podstawowych rysów Kościoła katolickiego w dobie późnej nowoczesności (jak ukierunkowanie na możliwość wyboru czy osłabienie mocy wynikającej z autorytetu); (III) w opinii autora najtrudniejszy, zawierający analizę uwarunkowań i możliwości, jakie ma Kościół katolicki, by pozostać większością wspólnotą wierzących w zachodniej części kontynentu (tu holenderski socjolog rozważa trzy potencjalne wizje przyszłości Kościoła: wąskiego z wygórowanymi wymaganiami, niewielkiej liberalnej wspólnoty oraz największego z Kościołów mniejszościowych). W podsumowaniu niepewną przyszłość zachodniego Kościoła katolickiego autor widzi w pierwszej ze wskazanych możliwości – w wizji niewielkiej wspólnoty (*a small, sect-like church*, s. 46).

Kolejny tekst jest próbą spojrzenia na relację Kościół katolicki a późnnowoczesne społeczeństwo. Jezuicki teolog i filozof Anthony Carroll w artykule zatytułowanym *A Catholic Program For Advanced Modernity* (s. 51-77) prezentuje szkicowo możliwe spektrum działań, jakie katolicki świat mógłby podjąć. Autor nazywa go programem katolickiej nowoczesności (*a program of Catholic Modernity*, s. 51). W tym celu przybliża samo pojęcie katolickiej nowoczesności, zaproponowane po raz pierwszy w 1996 roku przez kanadyjskiego filozofa Charlesa Taylora. Angielski wykładowca przybliża historię nowoczesności, w której akcentuje znaczącą rolę chrześcijaństwa (i to zarówno protestantyzmu, jak i katolicyzmu) w tworzeniu się poglądów modernistycznych. W końcowych fragmentach jezuicki naukowiec zachęca obie strony do podjęcia dialogu – z nadzieją, że wzajemnie mogą się od siebie wiele nauczyć. Ponowoczesne społeczeństwo ze strony programu katolickiej nowoczesności mogłoby zaczerpnąć odwagę w prowadzeniu debaty bez uprzedzeń wobec partnera dyskursu, docenić znaczenie duchowego wsparcia dla fundamentalnych kwestii, jak cierpienie i umiowanie („the spritual problems of human beings [...] can only be met by spritual means”, s. 64), czy też zastanowić się nad judeochrześcijańskim spojrzeniem na człowieka i świat, pomocnym

w przewyciężaniu kryzysu ekologicznego oraz niesprawiedliwości społecznych. Także odwrotna interakcja byłaby pożyteczna, gdyby – w opinii autora – Kościół rozważył implementację w swoją rzeczywistość niektórych sposobów funkcjonowania współczesnego społeczeństwa. Jako przykładowe obszary wylicza kwestie sprawowania władzy, przejrzystości rozwiązywania drażliwych problemów, większego zaangażowania kobiet w swoje działania, zreinterpretowania podejścia do seksualności czy odwagi w użyciu nowych środków komunikacji ze światem.

Jednym z wielu wymiarów, w jakich ponowoczesne społeczeństwo zachodu stawia wyzwanie wobec Kościoła katolickiego, jest sfera intelektualna. Stąd w trzecim artykule Peter Jonkers, holenderski filozof, próbuje wskazać – opierając się na argumentacji Josepha Ratzingera – Benedykta XVI – intelektualny wkład, jaki myśl chrześcijańska może zaproponować światu (*A Purifying Force for Reason: Pope Benedict on the Role of Christianity in Advanced Modernity*, s. 79-102). Autor analizuje myśl Benedykta XVI w kwestii znaczenia rozumu i prawdy (zwłaszcza powstała po 2004 roku) oraz zestawia ją z poglądami współczesnych myślicieli: Jürgena Habermasa oraz Johna Rawlsa. Niemiecki teolog wskazuje na zbieżność myśli chrześcijańskiej i oświeceniowej co do istotnej roli rozumu, jednocześnie wskazując ich ostateczną niekomplementarność, która objawia się chociażby w różnicy poglądów co do radykalnego pluralizmu czy naukowego redukcjonizmu. Kościelna propozycja dla ponowoczesnego społeczeństwa może polegać na oczyszczeniu niektórych intuicji przez zaproponowanie wizji racjonalności poszerzonej o chrześcijańską mądrość.

Zmiany dotyczące Kościół nie dotyczą jedynie dynamiki między nim samym a światem, ale zachodzą również wewnątrz katolickiej wspólnoty. Przykładem takiego procesu jest kościelna ewolucja pojmowania religijnej wolności, mająca miejsce w dwóch poprzednich wiekach. Jej analizy podejmuje się kanonista Ton Meijers (*Reform with Continuity: Religious Freedom and Canon Law*, s. 103-120). Kreśląc historyczną panoramę recepcji prawa do wolności religijnej – od XIX-wiecznego papieskiego sceptycyzmu po XX-wieczną soborową afirmację – autor zastanawia się nad mechanizmem, który mógłby usprawiedliwić takie przejście. Widzi je w hermeneutyce „reformy i ciągłości” (*reform with continuity*, s. 113). Podobny proces dotyczył transformacji poglądów w kwestii małżeństw mieszanych. Te zjawiska stanowią przykład owocnego odczytania przez Kościół zmian we współczesnym społeczeństwie w świetle jego Tradycji i wierności posłannictwu zleconemu przez Boga.

Wśród licznych socjologicznych ujęć i intuicji podejmowanych wcześniej niebagatelne wydaje się pytanie o rolę eklezjologii dla funkcjonowania Kościoła w obecnym świecie. Kwestię tę podnosi holenderski dogmatyk Henk Witte w tekście pt. „*Ecclesia, quid dicis de teipsa?*”: *Can Ecclesiology Be of Any Help to the Church to Deal with Advanced Modernity?* (s. 121-145). Autor wyraża ciągłą zasadność metodycznej refleksji o Kościele, a uzasadnia swój punkt widzenia dwojako: historycznie („by reminding us of the motives, lessons and pitfalls of

the models of the past”, s. 123) oraz pastoralnie („by reflecting on the nature and the mission of the Church in relations to the new contextually given questions and assignments”, tamże). Niderlandzki systematyk przypomina najpierw zakorzenione w przeszłości modele Kościoła jako *societas perfecta* oraz *Mysticum Corpus Christi*, by następnie przyrzeć się bliżej posoborowym jego ujęciom jako Ludu Bożego, *sacramentum mundi* oraz *communio*. Na tej podstawie formułuje sugestie dotyczące przyszłości Kościoła w odniesieniu do jego poczynań, które skoncentrowane w pastoralnie silnych centrach, mają duchowo oddziaływać na otoczenie.

Ostatni z artykułów tej części jest próbą wzbogacenia eklezjologicznych rozważań o wybrane doświadczenia konkretnej wspólnoty wiernych. W tym celu angielski socjolog i pastoralista James Sweeney CP kreśli drogę, którą Kościół katolicki w Wielkiej Brytanii przebył w ciągu ostatniego półwiecza (*Catholicism in Britain: A Church in Search of its Way*, s. 147-176). Emerytowany wykładowca periodyzuje wzmiankowany okres, a jako punkty przełomowe wskazuje przybliżone daty przełomu pontyfikatów kolejnych papieży. Po krótkim przedstawieniu religijnie niełatwego kontekstu historycznego Wysp Brytyjskich, analizuje „pierwszy okres posoborowy” (1965-1980), „drugi okres posoborowy” (1980-2000) oraz czasy najnowsze (od 2000 roku, nazwane *beyond the Council*, s. 147). Autor skupia się na takich zagadnieniach, jak edukacja i teologia, ruchy religijne i zgromadzenia zakonne, relacje ekumeniczne, zaangażowanie Kościoła w sprawy państwa i społeczeństwa. Zauważa on jednocześnie, że Kościół odpowiada nie tyle na wyzwania nowoczesności, ile raczej postmodernizmu, co tym samym oznacza dla niego koniec ery posoborowej, a zarazem wejście na nowe, nieznanne terytorium.

Druga część recenzowanej publikacji pogłębia tematykę Kościoła, ciągle budującego swoją tożsamość w ponowoczesnym świecie, sugerując konkretne sposoby posługiwania (*Ministering the New Church*, s. 177-275). W tej sekcji treść pięciu artykułów koncentruje się na konkretnych obszarach działalności kościelnej, którymi są: troska duszpasterska, rozwój Kościoła, życie liturgiczne, praca z młodzieżą oraz zaangażowanie misyjne.

Pierwszy z artykułów, autorstwa Stafana Gärtnera (*Individual Pastoral Care in Late Modernity: An Essential Matter for the Church*, s. 179-194), podkreśla konieczność wyraźniejszej orientacji Kościoła w stronę jednostki. Obecnie społeczeństwo nie może być traktowane jako homogeniczny odbiorca adresowanej do niego działalności, ale musi uwzględniać indywidualny rys osoby, który jest początkiem namysłu w wyborze kościelnego posługiwania („the individual, each with his or her unique biography, becomes the starting point for ministry”, s. 186). Holenderski pastrolista przypomina jednak, że skupienie się na konkretnym człowieku musi iść w parze z duchem całej Ewangelii – zestawienie tych dwóch punktów jest zaś priorytetowym zadaniem Kościoła.

Szerokiego opisu i analizy różnorodnych form oddziaływania Kościoła w świecie płynnej nowoczesności dokonuje socjolog i teolog Kees De Groot (*How the Roman Catholic Church Maneuvers through Liquid Modernity*, s. 195-216). Funkcjono-

wanie Kościoła widzi on w kategoriach hybrydy. Takie ujęcie podyktowane jest bardzo niejednorodnym odbiorcą, do którego kierowane jest kościelne przesłanie – są to bowiem zarówno świadomi członkowie wspólnoty, jak i okazjonalni klienci, pragnący zaspokoić w Kościele potrzebę danej chwili (*the clients of the organization*, s. 199). Stąd wynika konieczność zindywidualizowania przekazu wiary. Mimo takiej diagnozy, według autora Kościół dobiera sposoby działania także w duchu minionej epoki, która może być określona mianem „twardej” czy „sztywnej” (*solid modernity*). Jednocześnie stoi on na stanowisku, że Kościół nie może optować za środkami adekwatnymi tylko dla jednego okresu czasu (*liquid* czy *solid*), ale z wielką uwagą powinien czuwać nad wszystkimi formami, w jakich Bóg może przyjść do świata (por. reinterpretacja eklezjologicznego aksjomatu w kierunku *extra mundum nulla salus*, s. 202).

Obrzędowo-kultyczny wymiar Kościoła podejmuje liturgista Willem-Marie Speelman (*Liturgy of Real Presence: From Books to Communication*, s. 217-240). Porusza on trudności, jakie napotyka człowiek w przestrzeni celebracji wiary. Historycznie rzecz ujmując, ważka część praktyki wiary została przez wieki zapisana w liturgicznych księgach, które dziś mają służyć jak najaktywniejszemu ożywieniu wiernych w jej przestrzeni. I choć z jednej strony istnieje potrzeba i tendencja dostosowania form liturgicznych do konkretnych grup czy odbiorców (wyraźnie widać to na przykładzie analizowanej tu holenderskiej rzeczywistości), to jednak napotykanym jest brak otwartości mimo przychylnych kroków Kościoła. Z liturgicznego posłannictwa Kościół nie może zrezygnować, bowiem rzeczywista obecność Boga jest tym, co może dać on nowoczesnemu światu – i to w nadziei, że odpowiada to potrzebom człowieka („real presence is what the Church has to offer, also in the sense that it responds to the needs of the people”, s. 236).

Próbie odpowiedzi na pytania o religijność ludzi młodych funkcjonujących w czasie późnej nowoczesności oraz o sposoby dotarcia do nich z kościelnym przesłaniem podejmuje holenderska socjolożka Monique Van Dijk-Groeneboer (*Reaching out beyond the Fortissimo's? Youth, Church and religion*, s. 241-256). W wyniku analizy przeprowadzonej przez siebie ankiety wśród holenderskiej młodzieży dokonuje typologii tej grupy, opierając się na dwóch kryteriach, którymi są stopień związania z religijnymi instytucjami oraz miejsce religii w procesie tworzenia tożsamości. Owa typologia zawiera cztery grupy: zaangażowanych (*fortissimo's*), religijnych okazjonalnie (*legato's*), poszukujących duchowości (*spirituoso's*) oraz niezainteresowanych wiarą (*tranquillio's*). Przypatrując się inicjatywom holenderskiego Kościoła adresowanym do badanego środowiska wiekowego, autorka zauważa, że zasadniczo kierowane są one do najbardziej aktywnych (*fortissimo's*), którzy stanowią 10-15 proc. młodych ludzi. Wartym rozważania krokiem byłoby takie kształtowanie duszpasterskich poczynań, by mogły one trafić także do pozostałych grup, będących w mniejszym (bądź praktycznie żadnym) związku z Kościołem katolickim.

Ostatni z artykułów recenzowanej publikacji (*Mission and Modernity: Reflections on the Mission of the Church in Advanced Modern Society*, s. 257-274) napisał Jozef Wissink, emerytowany profesor teologii pastoralnej. Tekst dotyczy działalności misyjno-ewangelizacyjnej Kościoła na przykładzie holenderskiego środowiska wiary. Autor najpierw przybliży historyczne rozumienie pojęcia misji oraz jego współczesne znaczenie, pokrywające się – w określonych warunkach – z pojęciem ewangelizacji. Badając rzeczywistość holenderskiego społeczeństwa, nazywa niektóre podmioty działań ewangelizacyjno-misyjnych, a także dokonuje szerokiej analizy sposobów, jakie Kościół może przyjmować w odniesieniu do tych działań. W zależności od akcentów stawianych na odbiorcę przekazu wiary (do wewnątrz/na zewnątrz) oraz formy interakcji z podmiotem, któremu kerygmat jest głoszony (nauczanie/aktywne słuchanie), wyróżnia model: fortecy (*fortress*), militarno-kształtnej formacji (*salvation army*), anteny (*antenna*) oraz schronienia (*refuge*). Nie wybierając żadnego z tych modeli jako uprzywilejowanego, stwierdza jednak, że w praktyce potrzeba wielu kroków, by zalety każdego z nich mogły skutecznie zafunkcjonować.

Całość publikacji wieńczy lista autorów z ich krótkimi biogramami naukowymi (s. 275-277). Warto wspomnieć, że po każdym z artykułów odnaleźć można spis pozycji wykorzystanych dla przedstawienia tematu, wraz z ich kompletnym opisem bibliograficznym.

Wyrazistą korzyścią z lektury recenzowanej publikacji jest oryginalność tematu. Nowość ujęcia nie wynika przede wszystkim z jej przedmiotowego charakteru – nie brakuje bowiem na rynku wydawniczym różnorodnych prób charakterystyk i ocen działania Kościoła. Owa oryginalność może zaistnieć głównie ze względu na odbiorcę: polski czytelnik, funkcjonujący sam w innych uwarunkowaniach społeczno-kulturowych aniżeli te obowiązujące w Europie Zachodniej, ma możliwość zapoznania się z nowym kontekstem eklezjologicznym. Jest to o tyle cenne, że zaznajamiając się z opiniami badaczy na co dzień żyjącymi w tym środowisku, sam może dokonać oczyszczenia panoramy tamtejszego Kościoła z zasłyszanych opinii czy stereotypów (np. poprzez zapoznanie się z konkretnymi przykładami pastoralnych działań podejmowanych w Holandii czy na Wyspach Brytyjskich). W tekstach odnaleźć można również, choć nieliczne, impulsy teologiczne, stanowiące inspirację dla dalszych działań (np. kierunki praktycznego rozwoju eklezjologii – „ecclesiological reasoning should recognize the characteristics of the *Church-as-it-is* and the *world-as-it-is*, and then distinguish the spirits on the basis of Bible and Tradition”, s. 213). Wśród zalet wydawniczej strony warto wspomnieć również nieprzesadnie skomplikowany język oraz – okazjonalne wprawdzie – graficzne ujęcia niektórych tez, umieszczone między ciągłym tekstem, które ułatwiają zrozumienie toku myśli autora.

Omawiana pozycja nie jest jednak pozbawiona mankamentów. W warstwie merytorycznej (choć bardzo sporadycznie) przywoływane są niepokojące uogólnienia, które mogą zniekształcać obraz Kościoła i obraz jego działań wychylonych

w stronę rozumiejącego otwarcia na zachodnie społeczeństwo, np. dotyczące katolickiego ujęcia teologii ciała i seksualności („Despite attempts by Pope John Paul II to develop a theology of the body, it is still the culture of the Catholic Church to equate holiness with abstinence from sexuality. This tradition goes back to the early centuries of the Christian era and has cast a long shadow over the history of Christian reflection on the body”, s. 71). Co więcej, zachowując świadomość mocno socjologicznego charakteru całości pracy, pozostaje w czytelniku pewien biblijno-teologiczny niedosyt w ujęciu rzeczywistości Kościoła. Co prawda, nikogo zamiarem nie jest i nie może być sztuczne przesycenie treści teologicznym akcentem, ale ze względu na bosko-ludzką naturę Kościoła analiza nawet ściśle pastoralnych wymiarów jego działalności mogłaby pokusić się nieco bardziej o uwzględnienie przesłanek płynących z Objawienia. W końcu wizualne formatowanie pojedynczych części artykułów domagałoby się większego stopnia parcelacji – duże partie tekstu w ciągłym układzie utrudniają śledzenie argumentacji.

Towards a New Catholic Church in Advanced Modernity jest książką, która może bardzo konkretnie pomóc polskiemu czytelnikowi nie tylko w zaznajomieniu się z najnowszą historią Kościoła niektórych państw Europy Zachodniej, lecz także w porównaniu tamtejszego środowiska wiary z krajowymi realiami. Stanowi dobre poszerzenie dla chcących pogłębić znajomość zwłaszcza holenderskiej eklezjologii o socjologiczny punkt widzenia. To tym cenniejsze, bo obecność tej ostatniej w rodzimej teologii od niedawna jest wyraźniejsza, chociażby przez pracę ks. dr. hab. A. Nadbrzeźnego pt. *Sakrament zbawienia. Zbawcze posłannictwo Kościoła w posoborowej teologii holenderskiej* (Lublin 2013). Przede wszystkim jednak omawiany zbiór artykułów zachęca do wypracowania własnego stanowiska na podstawie faktów i poglądów przywoływanych przez ludzi funkcjonujących w tamtejszym środowisku wiary i społeczeństwa. Publikacja wyznacza też pewne możliwe kierunki dalszych poszukiwań, kładąc nacisk na konieczność ciągłej teologicznej ewaluacji kultury i świata (bo w nim funkcjonuje Kościół) oraz wskazuje niezwykle ciekawe połączenie teologicznych obszarów badawczych, inspirując współpracę pastoralistów z dogmatykami. Ta przestrzeń warta jest dalszej eksploracji, ponieważ rzetelny opis eklezjalnej rzeczywistości inspiruje do uprawiania równie rzetelnej eklezjologii.

Ks. Wojciech Maciążek
(KUL)